

Azərbaycanın fiziki coğrafiyası

İzahat vərəqəsi

Azərbaycanın fiziki coğrafiyası fənni fiziki coğrafiya fənnləri arasında ən mühüm əhəmiyyət kəsb edən fənlərdən biridir. Azərbaycanın fiziki coğrafiya fənni respublikamızın coğrafi mövqeyi, sahəsi, sərhədləri, oroqrafiyası, geoloji-geomorfoloji quruluşu, iqlimi, daxili suları, torpaq-bitki örtüyü, heyvanlar aləmi və landşaft xüsusiyyətləri haqqında geniş məlumat verir.

Bu fənn coğrafiya fakültəsinin qiyabi şöbəsində bakalavr pilləsi üzrə 14 saat (10 s. mühazirə, 4 s. məşğələ) həcmində tədris olunur.

Mövzular üzrə saatların paylanması

Nö	Mövzular	Cəmi	Müh.	Məş.
1	Coğrafi mövqeyi, oroqrafiyası, geoloji quruluşu, təbii ehtiyatları	2	2	
2	İqlimi, daxili suları	2	2	
3	Torpaq-bitki örtüyü, heyvanlar aləmi və landşaftları	2	2	
4	Azərbaycanda təbiəti mühavizənin əsas problemləri. Atmosferin, suyun, torpağın və bitki örtüyünün mühafizəsi. Qoruqlar və yasaqlıqlar.	4	2	2
5	Azərbaycanın fiziki-coğrafi rayonlaşdırılması. Böyük və Kiçik Qafqazın, Kür çökəkliyi, Lənkəran və Orta Araz vilayətləri	4	2	2
Cəmi:		14	10	4

Mövzular və onların məzmunu

1 Coğrafi mövqeyi, oroqrafiyası, geoloji quruluşu, təbii ehtiyatları

Azərbaycanın şimal və cənub, qərb və şərq dövlətləri arasındakı keçid zonada, qədim «İpək Yolu» üzərində yerləşməsi, onun iqtisadi və siyasi əhəmiyyəti. Təbii şəraitin əlverişli olması, təbii ehtiyatlarla zənginliyi və onların təsərrüfat əhəmiyyəti.

Relyefi və geoloji quruluş. Relyefin ümumi xüsusiyyətləri. Əsas oroqrafik vahidlər. Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqaz, Arazyanı silsilələr, Talış dağları, Kür-Araz, Samur-Dəvəçi, Lənkəran ovalıqları və Arazyanı düzənliklər.

Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir :

1. Azərbaycanın coğrafi kordinatlarını, sahəsini, sərhədlərini;
2. Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyə və geosiyasi mövqeyə malik olmasını;
3. Əlverişli təbii şəraitə və zəngin təbii ehtiyatlara malik olmasını;
4. Respublikanın əsas oroqrafik vahidlərini;
5. Ən böyük oroqrafik vahidlərə aid olan dağ silsilələrini, onlar üzərindəki yüksək zirvələrin adlarını və onların mütləq hündürlüyünü;

6. Azərbaycanın əsas oroqrafik vahidlərinin geoloji quruluşunu;
7. Ən qədim və ən cavan süxurların yayılma areallarını;

Ədəbiyyat: 1.səh 5-62

2. İqlimi və daxili suları.

Azərbaycan ərazisində əsas iqlim yaradıcı amillər. Günəş radiasiyası, atmosfer sirkulyasiyası, səth örtüyünün xarakterli- relyef, coğrafi enlik, Xəzər dənizinin təsiri və s.

Daxili suları. Çayların yaranmasında iqlimin, oroqrafiyanın, geoloji quruluşun və bitki örtüyünün rolu. Əsas çaylar və onların hidroloji xüsusiyyətləri. Qidalanma mənbələrinə görə çayların təsnifatı. Çayların hövzələr üzrə qruplaşdırılması. Göllər və onların bənbəyinə görə təsnifatı.

Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir :

1. Əsas iqlim yaradıcı amilləri;
2. Günəşli günlərin, ümumi günəş radiasiyasının, radiasiya balansının ərazidə paylanma xüsusiyyətləri;
3. Atmosfer sirkulyasiyasına təsir göstərən hakim hava kütlələrini və küləkləri;
4. Atmosfer yağıntılarının paylanma xüsusiyyətlərini;
5. Respublika ərazisində yayılmış iqlim tiplərini;
6. Azərbaycanda çay şəbəkəsinin sıxlığı və onu formalaşdıran amillər;
7. Əsas çaylarımız və onların hidroloji xüsusiyyətlərini;

8. Çayların qidalanma mənbələrinə görə təsnifatını;
9. Ən böyük göllərimiz və onların mənşəyinə görə təsnifatı;
10. Ən böyük su anbarlarımız və suvarma kanallarımızı;

Ədəbiyyat: 1.səh 113-174; 188-201; 5. səh. 18-45

3. Torpaq-bitki örtüyü, heyvanlar aləmi və landşaftları

Torpaq örtüyü. Əsas torpaq əmələgətirən amillər. Azərbaycanda torpaq əmələgəlmənin inkişaf xüsusiyyətləri Azərbaycan torpaqlarının genetik təsnifatı.

Birki örtüyü. Azərbaycanın bitki örtüyünün səciyyəvi xüsusiyyətləri. Bitkilərin şaquli qurşaqlar üzrə dəyişməsi. Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqaz, Talış ovalıqlarında və Naxçıvan MR-da bitkilərin hündürlük qurşaqları üzrə dəyişilməsində fərqli cəhətlər. Əsas bitki tipləri: subalp və alp çəmənlikləri, çöl-yarımsəhra və su-bataqlıq bitki kompleksləri. Böyük və Kiçik Qafqazın dağ meşələrinin spesifik əlamətləri və onların antropogen təsirlə dəyişilməsi.

Heyvanlar aləmi. Respublika faunasının zənginliyini müəyyən edən əsas amillər. Müxtəlif iqlim şəraiti və bitki areallarında heyvanların qruplaşması.

Landşaftları. Landşaftları və fiziki-coğrafi rayonlaşması. Landşaftın üfüqi və öaqli diferensasiyası və ona təsir edən əsas amillər. Əsas landşaft tipləri və komplekslərinin səciyyəsi. Antropogen landşaftlar.

Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir :

1. Əsas torpaq əmələgətirən amillərini;

2. Azərbaycanın torpaq ekoloji şəraitini;
3. Azərbaycanda mövcud olan torpaq təsnifatlarını;
4. Azərbaycanda yayılmış əsas torpaq tiplərini və onların diaqnostik əlamətlərini;
5. Azərbaycanın bitki örtüyünün səciyyəvi xüsusiyyətlərini;
6. Azərbaycanın endemik və reliktd bitkilərinin yayılma areallarını;
7. Azərbaycanda bitkilərin şaquli zonallıq üzrə dəyişməsinə;
8. Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağları və Naxçıvan MR-da bitki örtüyünün hündürlük qurşağı üzrə dəyişilməsində fərqli cəhətləri;
9. Yarımsəhra quruçölün, dağ çöllərin, dağ meşələrin, dağ çəmənlərin, kserofit kolluqların və Hirkan meşələrinin xarakterik bitkilərini;
10. Azərbaycanın meşələri və onların antropogen təsirlə dəyişilməsini;
11. Azərbaycan faunasının zənginliyinə təsir edən amilləri;
12. Müxtəlif landşaft tipləri üçün xarakter olan heyvanlar aləmini;
13. Düzənlik və dağ landşaftlarını və onların xarakterik xüsusiyyətlərini;

Ədəbiyyat: 1. səh 220-256, 291-345, 2. səh 8-75, 3. səh. 143-174, 243-278

4. Azərbaycanda təbiəti mühavizənin əsas problemləri. Atmosferin, suyun, torpağın və bitki örtüyünün mühafizəsi. Qoruqlar və yasaqlıqlar.

Təbiəti mühavizə. Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması və onların qorunması problemləri. Fauna və flora növlərinin saxlanılması, bərpası və qorunması. Su və atmosferin çirklənməsinə qarşı mübarizə tədbirləri. Torpaq eroziyası, şorlaşma-şorakətləşmə, sel, sürüşmə və s. hadisələrə qarşı mübarizə tədbirləri. Səhralaşma və ona qarşı mühafizə. Ayrı-ayrı bölgələrdə təbiəti mühafizənin səciyyəsi xüsusiyyətləri.

Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir :

1. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində mövcud olan ekoloji problemləri;
2. Su hövzələrinin və atmosferin çirklənməsini;
3. Atmosferin çirklənməsinə qarşı mübarizə tədbirləri;
4. Torpaq eroziyası, şorlaşma-şorakətləşmə, sel və sürüşmə hadisələri baş verən areallar və ona qarşı mübarizə tədbirləri;
5. Səhralaşma və ona qarşı mübarizə tədbirləri;
6. Fauna və floranın qorunması və bərpasını;

Ədəbiyyat: 1. səh 345-372

**5. Azərbaycanın fiziki-coğrafi rayonlaşdırılması. Böyük və
Kiçik Qafqazın, Kür çökəkliyi, Lənkəran və Orta Araz vilayətləri.**

Mövcud fiziki-coğrafi rayonlaşma sxemlərinin təhlili. Fiziki-coğrafi rayonlaşmanın taksonomik vahidlər sistemi. Azərbaycan respublikasının fiziki-coğrafi vilayətləri və rayonlarının fiziki-coğrafi səciyyəsi.

Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir :

1. Mövcud fiziki coğrafi rayonlaşma sxemlərini;
2. Fiziki-coğrafi rayonlaşmada istifadə edilən taksonomik vahidləri;
3. Azərbaycanın fiziki-coğrafi vilayətləri və onların bölündüyü fiziki-coğrafi rayonların landşaft xüsusiyyətlərini;

Ədəbiyyat: 2. səh 81-84.

Ədəbiyyat

1. Müseyibov M.A. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. «Marif», Bakı, 1968.
2. Rüstəmov Ə.M. Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyası. Bakı, 1981.
3. Salayev M.A. Диагностика и классификация почв Азербайджана. Баку, 1991.
4. Прилинко Л.И. Растительный покров Азербайджана. Баку.

5. Климат Азербайджана Баку, 1968.